

Др Драган М. Митровић

редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду

О НАУЧНОСТИ НЕКОЛИКО САВРЕМЕНИХ МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНИХ ПРАВНИХ ТЕОРИЈА

Научност неке или неких теорија се могу испитивати из најразличитијих разлога, какви су недовољно развијена методолошка апаратура, очигледна једностраност и недовољност, мала вероватноћа, етички неприхватљиви резултати, итд. Посебан предмет пажње представљају најновије теорије. Пошто данас постоји велики број разнородних мултидисциплинарних правних теорија, у раду ће бити сумарно приказане и коментарисане само оне најинтересантније, где се саопштавају резултати који налажу озбиљно преиспитивање њихове научне вредности или указују на циљеве који су, као мање уочљиви или нерасоткривени, садржани у њиховим дубљим слојевима.

Кључне речи: *Мултидисциплинарност. – Мултикултурализам. – Конституционализам. – Комуитаризам. – Феминизам.*

Држава и право се на крају XX и почетку XXI века све више истражују мултидисциплинарно. Тиме су створени услови за „велико растварање“ консолидованих школа и праваца и значајно тематско проширење правног интересовања на теме и области које су обично остајале изван интересовања правника. Поред традиционалних тема, у распону од теорије правде до правне науке и од теорије норме до теорије организације, све више се афирмишу студије конституционализма као особена теорија права, феминистичке студије и студије тзв. „женског права“, критичке правне студије, нове институционалистичке теорије, мултикултурализам, комуитаризам, социолошко-антрополошки правни плурализам, функционалистичке, кибернетске и информатичке правне теорије, све до биоетике са биојуристиком или покрета права и књижевности.¹

---

¹ Вид. Д. М. Митровић, *Правна теорија*, Београд 2007.

1. ПРИКАЗ ИЗАБРАНИХ МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНИХ ПРАВНИХ ТЕОРИЈА

1.1. Критичке правне студије

Осамдесетих година XX века у Америци настао је покрет критичких правних студија (*Critical Legal Studies*), са циљем да у целој критици испита правну појаву. Критика припадника овог покрета посебно је била усмерена на правну праксу која се ослања на либерализам, поступа формалистички, показује снажну тежњу за објективизацијом, тежи недозвољеној универзализацији и примењује право као један облик економије.

За разлику од америчког реализма, који се данас пре може сусрести у музеју него у животу, припадници овог покрета су право сматрали мноштвом друштвених правила. Због тога су своје интересовање усредсредили на проналажење новог начина за њихово тумачење и примену. По њима, „право је политичко средство“ које постоји ради остварења интереса групе, партије или класе која га ствара. Зато „богати и моћни користе право као инструмент за принуду са циљем да одрже постојеће место у друштвеној хијерархији“.²

Да је реч о правном покрету, а не правној школи, показује разнородност његових представника, у које спадају Роберто Магабеира Унгер (*Roberto Magabeira Unger*, р. 1947), Данкан Кенеди (*Duncan Kennedy*, р. 1942), Роберт Ј. Гордон (*Robert J. Gordon*, р. 1940), Мортон Хорвиц (*Morton Horwitz*, р. 1938), Кетрин Мекинон (*Catherine A. MacKinnon*, р. 1946), Жак Дерида (*Jacques Derrida*, 1930–2004) и други, који иначе припадају различитим мисаоним токовима унутар америчког реализма, марксизма и њихове „посткултуралистичке критике“. Једни чланови овог покрета право сматрају идеологијом, други резултатом класне борбе и реновираних захтева радничке класе, док трећи примењују „деконструкцију“ као метод да би анализирали право и правду, правду и силу, силу и право.

Метод деконструкције представља препознатљиву ознаку учења Жака Дерида. Тај суштински психолошко-респективни метод је убрзо прихваћен као користан када преиспитивањем предмета истраживања треба отклонити властиту збуњеност пред маглама које обавијају новонастајуће облике доминације над људима. Упоришну тачку представља Деридин став да „насиље није изван правног поретка, оно стоји у темељу права“.³ Даљом применом метода деконструкције, Дерида показује да право више није логичан и кохерентан

² Г. Вукадиновић, *Теорија државе и права II*, Нови Сад 2007 (2008), 85.

³ Ж. Дерида, *Сила закона*, Нови Сад 1995, 54.

систем, већ производ временски неодређене игре значења („игре стаклених перли“).

Главни представник овог покрета је ипак Роберто Магабеира Унгер, који је у својој књизи *Знање и политика (Knowledge and Politics)* прво развио једну заокружену „теорију о личности“, желећи затим да изгради и једну „позитивну теорију“ која би утицала на промену постојећег друштва.⁴ У њој Унгер формулише „идеал заједнице са *органским групама* које ће превазићи систем доминације. Управљање активностима ових група и спречавање наметања једне другима вршиће *држава* која би требало да буде на светском нивоу“.⁵

1.2. Феминистичка јуриспруденција

У оквиру покрета критика правних студија, али и изван њега, настале су и развиле се феминистичке студије са својом феминистичком јуриспруденцијом и њеним различитим правцима, као што су *феминизам разлике* – Френсис Елизабет Олсен (*Francis Elisabeth Olsen*, р. 1945); *културни феминизам* – Керол Гилиген (*Carol Gilligan*, р. 1936); *радикални феминизам* – Кетрин Мекинон (*Catherine A. MacKinnon*, р. 1946); *скандинавска школа женско право (Women's Law)* – Тоув Станг Дал (*Tove Stang Dhal*, р. 1940), итд.⁶ На правном плану, овај правац је прво имао за циљ постизање једнаког друштвеног третмана жена, што је учињено реформским захтевима да се формално укине њихова дискриминација у односу на мушкарце. Следећи корак је имао за циљ стицање посебног друштвеног третмана за жене због успостављања суштинске једнакости између мушкараца и жена узajамним уважавањем њихових разлика. На чисто теоријском плану, пак, феминистичке студије су тематски веома разноврдне и крећу се у распону „од признавања улоге права као инструмента способног да донесе корист женама, до критике полног карактера правних норми изграђених на основу превасходно мушких образаца, категорија и вредности, па зато неспособних да буду огледало визије и интереса жене“.⁷ На тој основи створене су бројне феминистичке анализе друштва како би се показала неоснованост либералне идеје о универзалности и неутралности права и указало на неоснова-

⁴ R. M. Unger, *Knowledge and Politics*, New York (1975) 1984.

⁵ Г. Вукадиновић, 88.

⁶ Вид. и С. Mackenzie, *Toward a Feminist Theory of the State*, Harvard 1989; J. Christman, „Feminism, Autonomy and Self-Transformation“ *Etics* 99/1995; M. Friedman, „Feminism, Autonomy and Emotion“, *Essay on the Work of Virginia Held* (ed. J. G. Haber), Landham MD 1998; M. Fricker, J. Hornsby, „Feminism in Ethics: Conceptions of Autonomy“, *The Cambridge Companion to Feminism in Philosophy*, Cambridge 2000.

⁷ Г. Фасо, *Историја филозофије права*, Београд – Подгорица 2007, 685.

но схватање полног и функционалног карактера жена из мушке перспективе. Штавише, настале су бројне тзв. „феминистичке теорије државе и права“, иако савремене најразвијеније државе са њиховим правима себе одавно не сматрају полно неутралним или опредељењим, али се не одричу претензија на неку врсту универзалности права. Зашто би то био случај са теоријом државе и права, која свакако није настала из полних разлога? ⁸ Можда зато што то мање обавезује њихове ауторке.

1.3. Школа економске анализе права

Школа економске анализе права (*Law and Economics Analysis*), позната и као нова чикашка школа права (за разлику од старе која се развила у раздобљу пре II светског рата са циљем да поврати поверење у моћ тржишних снага), коју представљају Пол Х. Даглас (*Paul H. Douglas*, 1892–1976), Френк Х. Најт (*Frank H. Knight*, 1885–1972), Хенри Шулц (*Henry Schultz*, 1893–1938), Јакоб Винер (*Jacob Viner*, 1892–1970), Милтон Фридман (*Milton Friedman*, 1912–2006) и други, усмерена је на методолошка питања. Она има за циљ да укаже на тесну везу економије и права, а посебно да законодавним и судским органима предочи значај њихових правних решења у светлу произведених економских последица.

Полазећи од тога да право изражава логику економије, тј. да почива на економским начелима, ова школа анализира правне норме у прописима и судским одлукама руководећи се економским разлозима. Она „посебно испитује да ли су правна решења садржана у прописима и појединачним одлукама таква да омогућавају оптималан распоред (алокацију) економских извора и средстава (ресурса)“ којима се повећава степен друштвеног благостања и, закључно, предлаже да том циљу треба прилагодити правне институте. Њих треба тако стварати да се подстиче привредна оптималност. Школа економске анализе објашњава и обрасце принуде у различитим системима права или у различитим деловима истог система права (законско, прецедентно право, итд). Пошто је реч о англосаксонској школи, њено интересовање се посебно усредсређује на судију као ствараоца права.⁹

Идејни зачетници школе економске анализе права су Роналд Х. Коуз (*Ronald H. Coase*, р. 1910), Ричард Познер (*Richard Allen Posner*, р. 1939) и Гвидо Калабрези (*Guido Calabresi*, р. 1932). Роналд Коуз, један од оснивача школе и добитник Нобелове награде за своја еко-

⁸ Вид. Д. М. Митровић, 15–18.

⁹ К. Jones, *Law and Economy*, Burlington, MA 1983; D. M. Hausman, M. S. McPherson, *Economic Analysis, Moral Philosophy and Public Policy*, Cambridge 2006.

номска истраживања, истицао је да судија мора бити спреман да озбиљно анализира економске последице својих одлука за економију у целини, а не само неопходне трошкове вођења судског поступка. Коузова основна идеја је да економска делатност треба да буде коначни арбитар у судском поступку одлучивања.¹⁰

Најзначајнији представник ове школе је Ричард А. Познер. Полазећи од тога да је „набијеност права економијом основ позитивне теорије о правном домену који највише обећава“, Познер настоји да право у целости подвргне економској анализи, одређујући као главни задатак права „максимално увећање богатства, а не стварање потпоре држави благостања“. По његовом мишљењу, помоћ програмима социјалне помоћи није ништа друго до „крађа“.¹¹

Познерово учење је у још већој мери обојено чистим прагматизмом лишеним етичности, јер он одбија да прихвати „било какву значајнију улогу моралне теорије у правном истраживању“.¹² С друге стране, препустивши се претеривањима економизма, неки други представници ове школе су чак тврдили да право и правна наука у целости могу да се сведу на економију и економску науку, приближивши се на тај начин варијанти марксизма совјетске теорије раног периода.

Школа економске анализа права, заснована на начелима бихевиоризма, нормативности, дескриптивности и еволуционизма, пришла је праву прагматично, оправдано указујући на често занемариване економске последице стварања и примене правних правила. Али, као и свако претеривање, она је запала у редукционизам инструментализовањем права, његовим свођењем на економију или, чак, његовим изједначавањем са економијом. Таквом неприродном једностраношћу она је из свог видокруга потпуно искључила друге бројне стране, а посебно вредносне, етичке и хуманистичке циљеве права, свдећи све на рационалност и ефикасност („економску машину“, „економистичко насиље“) ради „максимизације користи“ или барем „Парето побољшања“ у име могућег благостања пројектованих „постиндустријских друштава“.

Оно о чему заинтересовани грађани свакодневно воде рачуна, школа економске анализе је уздигла до нивоа науке на провокативан и људски неприхватљив начин. Изгледа да су „учинци“ таквог учења доношење очигледно „неправедних“ закона (на пример, најновијег закона о запошљавању у Француској, којим се терет трошкова сваљује

¹⁰ R. Coase, *Essays on Economics and Economists*, Chicago 1995.

¹¹ R. Posner, *The Problematics of Moral and Legal Theory*, Harvard 2002, 227–228.

¹² Г. Вукадиновић, 83.

/“редистрибуира“/ на сиромашније или незапослене слојеве грађана), „изненађујуће“ пресуде за „моћнике“, оснивање приватних затвора или, чак, „дух текста“ Болоњске декларације.¹³

1.4. Конституционалистичке правне теорије

Криза правног позитивизма није довела само до настанка нових природноправних теорија Радбруха, Дворкина, Финиса, Фулера и других или до потпуно нових феминистичких теорија, већ и до нових конституционалистичких теорија (новог конституционализма) као особених правних теорија различитих од легалистичких теорија. Њихови најпознатији представници су Роберт Алекси (*Robert Alexy*, р. 1945) и Карлос Сантјаго Нино (*Carlos Santiago Nino*, 1943–1993). Док су легалистичке теорије наводно сведене на традиционални јус-позитивизам, дотле су конституционалистичке теорије више усмерене ка истраживању све сложенијег нормативног састава савремених уставних система. Зато оне на прво место, готово у средиште свог истраживања, стављају проблем моралне коректности права, сматрајући да тиме довољно потврђују своју несводљивост на важеће право у његовим позитивистички одређеним формалним оквирима. Њихово препознатљиво обележје је везано за уношење морално релативних садржаја у право које изражавају правно утврђена начела и неутуђива права појединаца. На нивоу уставно-политичког система, пак, конституционалистичке теорије се залажу за утврђивање одлучујуће улоге законодавца у области примене уставних начела и исте такве улоге судија приликом њиховог остваривања. У ствари, улога законодавца и судија је у овим теоријама толико наглашена да судије, на пример, могу да доносе одлуке које су супротне законима, по чему учење ових теорија подсећа на учење школе слободног стварања права.¹⁴ Али, њихов основни циљ је другачији, јер се у бројним варијантама ових теорија њихови припадници здушно залажу за оправдање добровољне конституционализације сецесије као сагласног (консензусног) облика отцепљења, коју (због пристанка матичне

¹³ Могуће је да је примена таквог учења довела до садашње монетарно-финансијске кризе у најразвијенијим земљама, пошто је немогуће да државна власт није пратила делатност односних финансијских институција и да није уочила јасну опасност од блиских и далеких последица. Да ли из тога може да се закључи како је у току још једна велика прерасподела друштвеног богатства (у ствари, *међународна пљачка*) над свим недовољно заштићеним друштвеним слојевима у савременим државама, и то у складу са Шекспировом мишљу из *Тита Андроника*: „*Sicut quique* је наша римска правда. Принц узима збиља оно што је његово“ (В. Шекспир, *Целокупна дела*, I чин, сцена I, књ. III, Београд 1978, 268). В. више Д. М. Митровић, „Виљем Шекспир о држави и праву“, *Анали Правног факултета у Београду* 1–2/1990, 95–118 и исти, „Право, правда и милосрђе у драмама Виљема Шекспира“, *О правди и правичности* (уред. М. Кнежевић), Београд 1995, 243–253.

¹⁴ Г. Фасо, 669–676.

државе) треба разликовати од једностране (унилатералне) сецесије.¹⁵

Иако мале научне вредности, конституционалистичке правне теорије нису мале политичке вредности, будући да могу да послуже као згодна „научна“ подлога новим глобалистичким политичким доктринама и идеологијама.

1.5. Мултикултуралистичке правне теорије

Међу новим учењима или најновијим тумачењима постојећих учења о људским слободама и правима, и то у распону од индивидуалних и моралних¹⁶ до послемодернистичких социјалних и политичких,¹⁷ посебно место имају мултикултуралистичке теорије. Када чињенично и описно изучавају извешан тип друштва у коме заједнички живе различите културне групе, ове теорије су првенствено предмет изучавања социолога и правних социолога. Када се њима нормативистички означава правно-политички идеал за чије остварење држава треба да се залаже користећи право и образовање као своје инструменте, тада оне постају првенствено предмет интересовања политичко-социјалних и правних философа.¹⁸

Мултикултуралистичке теорије разматрају односе који се тичу индивидуалног или колективног идентитета појединаца и најразличитијих социјалних група које своје особености све отвореније испољавају позивањем на утврђену „трећу“ или неку још новију генерацију људских слобода и права. До тога је дошло захваљујући утицају социјалне и политичке философије на Западу, у којој су аутономија и право почели прво да се доводе у везу са новим тумачењима старијих учења о „сопству“ (*Identity and Conceptions of the Self*), а затим и са потпуно новим учењима о тзв. „колективном идентитету“. Том приликом, колективни идентитет се обично изводи из индивидуалног идентитета и смешта у шире моралне и политичке оквире. Захваљујући таквом приступу и право је почело да се схвата као сред-

---

¹⁵ Вид. више М. Јовановић, *Constitutionalizing Secession in Federalized States: A Procedural Approach*, Utrecht 2007, ix-xix и 14-46.

¹⁶ D. Gauthier, *Morals by Agreement*, London 1986; L. Howorth, *Autonomy: An Essay in Philosophical Psychology and Ethics*, New Haven 1989; T. Hill, *Autonomy and Self-Respect*, New York 1991.

¹⁷ R. Young, *Autonomy: Beyond Negative and Positive Liberty*, New York, 1986; T. Christiano, *The Rule of Many: Fundamental Issues in Democratic Theory*, Boulder, Colorado 1988 (1996); S. White, „Political Theory and Post Modernism“, *Political Theory*, 18, 1/1991; J. Crittenden, *Beyond Individualism: Reconstructing to Liberal Self*, New York 1992; Christman, „Liberalism, Autonomy and Self-Transformation“, *Social Theory and Practice*, 27, 2/2001.

¹⁸ Г. Фасо, 707.

ство за регулисање односа који се тичу широко схваћеног права на индивидуални и колективни (аутономни) идентитет, као код Џералда Дворкина (*Gerald Dworkin*, р. 1937).¹⁹

Подлогу индивидуалном и колективном идентитету представљају нова либерална учења о „неутралној држави“ и „политици разлике“, спојена са учењима о трајним, инхерентним, колективним („групно диференцираним“) правима која – једном кад су призната – постају стечена, што значи да се више не смеју ограничавати или укидати. Посебан проблем представља решење односа задатака либералне државе и примене учења о колективним правима, јер либерализам почива на слободи и индивидуализму, док то није случај са колективним правима која почивају на идеји једнакости.²⁰ Због тога се у овим теоријама истиче да је човек аутономно биће у односу на друге које не интересује некакво метафизички засновано право, већ само оно које му омогућава да се представи у светлу својих суштинских индивидуалних расних, религијских, полних и других разлика. И те разлике се схватају као његов аутономни индивидуални или колективни идентитет.

Кад је само реч о колективном аутономном идентитету, мултикултуралистичке теорије јасно разликују колективно (здружено) вршење индивидуалних права (на пример, права из рада у случају штрајка запослених) од вршења колективних права чији је правни титулар неки колектив(итет) чију суштину као „аутохтоне популације“ сачињавају особена обележја друштвених група образованих по расном, полном, етничком, хомосексуалном или чак хендикепу као основу. Та колективна права се разликују од заједничких права удружених појединаца првенствено по томе што су „дата“ као таква, што не настају удруживањем појединаца већ самим постојањем колективитета којима се ипак постепено признаје „право на постојање“ и „право на (унутрашње и спољашње) самоопредељење (самоодређење)“.²¹ И док већина земаља и данас пробирљиво признаје право на постојање тзв. „аскриптивним групама“, дотле се у малом броју

¹⁹ G. Dworkin, *The Theory and Practice of Autonomy*, Cambridge – New York 1988.

²⁰ Вид. R. Dahl, *Democracy and Its Critics*, New Haven – London, 1989; A. Lijphart, *Demokracija u pluralnim društvima*, Zagreb, 1992; J. Rawls, *O liberalizmu i pravедности*, Rijeka 1993; S. Holmes, *Passions and Constraint: On the Theory of Liberal Democracy*, Chicago 1995; J. Christman, *States and Citizens*, Cambridge 2003; исти, *Autonomy and the Challenges to Liberalism*, Cambridge 2005; T. Iversen, *Capitalism, Democracy and Welfare*, Harvard 2005; C. Wolfe, *Natural Law Liberalism*, Cambridge 2006.

²¹ Вид. више, М. А. Јовановић, *Колективна права у мултикултурним заједницама*, Београд 2004, 141–151, као и исти, „Постоје ли колективна права? (I део), *Анали Правног факултета у Београду* 1/2008, 89–107; исти, „Постоје ли колективна права? (II део), *Анали Правног факултета у Београду* 2/2008, 25–46.

земаља (у којима постоји заштита проистекла из права на такво самоопредељења) сматра да та вредност постаје основ за развитак „алтернативних уставних оквира“, где се „онима који поседују право на самоопредељење додељује аутономија у значајној мери“.²² Те групе такође имају право да се изјасне какву државну заштиту траже, пошто држава претходно изрази свој став о том питању. И управо у том оквиру су пронађене нове могућности за проширење мултикултурно схваћеног права на област аутономног колективног идентитета.

Најпознатији представници су Чарлс Тејлор (*Charles Tylor*, р. 1931), који се сматра једним од родоначелника овог теоријски хетерогеног правца, Вил Кимлика (*Will Kimlicka*, 1962), Кристина Корзгард (*Christine M. Korsgaard*, р. 1952), Јан Браунли (*Ian Brownlie*, р. 1932) и Кристијан Томушат (*Christian Tomuschat*, р. 1936).²³ Ипак, посебно место припада Џозефу Разу (*Joseph Raz*, р. 1939),²⁴ Хартовом ученику и наследнику. Његова мисао, која се креће у распону од философије морала, преко философије права, све до политичке философије, налази своје јединство у појму „философије практичног ума“ или „практичној философији“ која се супротставља неутрализму либералне традиције и афирмише посебну верзију тзв. „мултикултуралног либерализма“ схваћеног као „нормативни пропис“ који „оправдава унапређење, охрабрује напредак културних мањина и захтева поштовање њиховог идентитета“. Такав Разов „мултикултурни избор“ заснива се на вредностима „идеје слободе“ (по којој „слобода и развој појединаца зависе од њихове пуне и слободне припадности културној, животној и поштованој групи“) и „идеје плурализма вредности“ (која се састоји у признавању вредности различитих култура насталих по ма каквом основу, макар оне биле међусобно несагласне).²⁵

1.6. Комунитаристичке правне теорије

Мултикултуралистичким теоријама су блиске комунитаристичке теорије које посебно истичу заједницу, идентитет и слободу као

²² A. Cassese, *A Self-Determination of Peoples – A Legal reappraisal*, Cambridge 1995, 351–352, наведено према М. А. Јовановић (2004), 150.

²³ I. Brownlie, *Rights of Peoples in International Law*, Oxford 1988; C. Tomuschat, *Self-Determination in a Post-Colonial World*, Dordrecht 1993; Ch. M. Korsgaard, *The Sources of Normativity*, New York 1996; Ч. Тејлор, *Призивање грађанског друштва*, Београд 2000; V. Kimlicka, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minorities Rights*, Oxford 1995 (*Мултикултурално грађанство. Либерална теорија мањинских права*, Нови Сад 2002).

²⁴ J. Raz, *Practical Reason and Norms*, London 1975; *The Morality of Freedom*, Oxford 1986 и *Etics in the Public Domain. Essays in the Morality of Law and Politics*, Oxford 1994 (Ц. Раз, *Етика у јавном домену. Погледи из моралности права и политике*, Београд – Подгорица 2005).

²⁵ Г. Фасо, 710.

вредности, односно друштво као заједницу спојену истим вредностима. Такав приступ је нужно довео до критике мултикултуралистичких теорија које, према схватању комунитариста, у први план истичу идеје либерализма и индивидуализма подржане „атомизираном“ визијом грађанског друштва. Најпознатији представници комунитаристичког правца (Мајкл Волцер (*Michael Voltzer*, р. 1935), Аласдер Мекинтајер (*Alasdair MacLtyre*, р. 1929), Мајк Сендел (*Mike Sandel*, р. 1953), Амиај Етициони (*Amitai Etzioni*, р. 1929) баве се политичким питањима грађанства, организације друштва и нацијом као појавом.²⁶ На пример, према Волцеру („либералном комунитаристи“), „подручје правде је друштво у коме ниједно друштвено добро не служи као средство доминације“.²⁷ То значи да се подручје правде сигурно налази тамо где је то или неважно, или недостижно. Увиђајући противуречност, Волцер друштвену правду релативизује, чинећи је зависном од друштвених околности или културног миљеа друштва. Али, да ли је тада уопште реч о правди?

1.7. Социјално-антрополошки правни плурализам

Почетком шездесетих година прошлог века, после дводеценијског затишја, поново оживљава интересовање за правни плурализам међу представницима савремене социологије права, посебно међу оним њеним америчким присталицама који су истраживали социологију организације и антропологију права. Међу њима посебно место припада Виљему Евану, Карлу Лјуелину и Е. Адамсон Хобелу.

Према Виљему Евану (*William M. W. Evan*),²⁸ познатом америчком социологу права и организације, да би се схватио особен друштвени састав права који се изводи из појма правног система, треба се одрећи етатистичког приступа по коме се право везује за државу и њену принуду. По њему, састав правног система чине два нужна и довољна услова: множина правних норми и њима прилагођена улога органа главних власти у држави. Те услове за одређивање плурализма правног система допуњавају мерила јурисдикције и демократичности. Њиховим комбиновањем могу се раздвојити демократски системи јавног и приватног права од недемократских. Ипак, њихова подела је релативна, јер недемократски системи могу да постану демократски, и обрнуто. Еваново учење објашњава савремене потребе интервенционистички усмерене државе, али у исто време критикује

²⁶ М. Sandel, *Liberalism and Limits of Justice*, Cambridge 1982; А. Мекинтајер, *Критика историје етике*, Београд 2000; А. Etzioni, *The Thrd Way to a Good Society*, London 2000; М. Волцер, *Подручје правде*, Београд 2000.

²⁷ М. Волцер, 16.

²⁸ W. M. Evan, *Public and Private Legal System, Law and Sociology – Exploratory Essays*, New York 1962.

крајности у начину њеног функционисања, оличене у претераном етатизму или индивидуализму.²⁹

Према Карлу Лјуелину (*Karl N. Llewellyn*, 1893–1962)³⁰ и Е. Адамсон Хобелу (*E. A. Hoebel*, 1906–1993), америчким правним социолозима-антрополозима који су се посебно бавили проучавањем друштвене власти без државе (антропологијом и анатомијом друштвених сукоба), тј. плуралистичком влашћу (ослобођеном етатизма позитивистичких правних теорија), погрешно је сводити целокупно примитивно право на тзв. „групно право“. Исто тако је погрешно сводити модерно право на индивидуалистички схваћено државно право, када је у савременом праву све више изражен нови социјални плурализам, примерен захтевима савременог и све више глобализованог друштва.

И други савремени правни писци одређују нови правни плурализам на различите начине. За једне – Макс Глукман (*Max Gluckman*, 1911–1975) и П. Боунан (*P. Bohannan* 1920–2007),³¹ карактеристично је истицање идеје о постојању мноштва различитих правних поредака унутар истог поретка, тј. „коегзистенције различитих норми или правних система у истим или комплементарним политичким и правним пољима“. Такав социолошки обојен правни плурализам доживљава се и одређује као „правни сплет“ настао постојаним укрштањем и слагањем, као појава „надлегалитета“, као „динамички процес неправилне и нестабилне комбинације правних система“, чиме згодно може да се објасни наднационални развој система права Европске уније. Други, као Жан Вандерлинден (*Jean Wanderlinden*, р. 1929), плурализам одређују као примену различитих правних механизма у оквирима истог поретка у истим ситуацијама. Такав правни плурализам се односи на саставне делове система права: правне установе, гране или области, на основу чега се разликују бројне врсте правних система (паралелани и интегрисани, кумулативни и изоловани, жељени и обавезујући, наметнути и сагласни, итд). По Вандерлиндену, систем права увек има за циљ успостављање „јединства права“ и „материјалну и психолошку хомогенизацију друштвених група“.³² Ипак, то јединство је „неоправдано и неправедно“, јер се јединственим системом права „не обезбеђује правда, а ни ефикасност права“, већ надмоћ владајуће групе или равнотежа једнаких друштвених група. Трећи правни плурализам поједностављују и своде на неетатистички дуализам између тзв. „инфраправа“ (заснованог

²⁹ Г. Вукадиновић, 159–160.

³⁰ К. Llewellyn; Е. А. Hoebel, *The Cheyenne Way. Conflict and case Law in primitive Jurisprudence*, Oklahoma 1941.

³¹ М. Gluckman, *The judicial process among the Borotse of Northern Rhodesia*, Manchester 1955; Р. Bohannan, *Justice and Jgement among the TIV*, London 1957.

³² Г. Вукадиновић, 161–162.

на веровању, фолклору или чак вулгарним обрасцима понашања) и све више глобализованог савременог државног права. Према Жану Карбонијеу (*Jean Carbonnier*, 1908–2003), правни плурализам показује да систем инфраправа (правила подкултуре, укључујући ту чак и права деце) постоји не само изван, већ и унутар општег система државног права, чак и када су стара правна правила формално укинута од стране државе.³³ На трагу Карбонијеових антрополошких запажања и наговештаја, Норбер Рулан (*Norbert Rouland*, р. 1933), најзначајнији савремени француски социолог-антрополог, развио је своју идеју правног плурализма (истражујући рано римско и рана аутохтона права у источним провинцијама римске државе) с намером да објасни политичке и правне циљеве некадашњих колонијалних држава и затечени невероватно разноврсни плурализам у тадашњим колонизованим друштвима. Најважнији резултат његовог истраживања представља закључак да је римско *ius gentium* створено како би се разрешио плуралистички проблем мноштва правних система који су примењивани међу покореним народима.³⁴ Тај закључак посебно иде у прилог заговорницима савремених наднационалних и међународних интеграција, јер је очигледно да су сва друштва саставно и суштински плуралистичка, какав је случај и са њиховим правима.³⁵

2. ОСВРТ НА НАУЧНЕ УЧИНКЕ ПРИКАЗАНИХ МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНИХ ПРАВНИХ ТЕОРИЈА

У најкраћим цртама приказане мултидисциплинарне теорије са критичким коментарима су усмерене на три теме: право, правда и држава. Њихов циљ је да докажу како друштво треба деконструкцијом довести до крајњег стања светске државе са цивилним друштвом,³⁶ зашта се отворено залаже Роберто Магабеира Унгер када тврди да су право и светска држава средства за спречавање успостављања доминације између тзв. „органичних“ друштвених група.

2.1. Право

Када је реч о праву, посебно треба скренути пажњу на четири новине и замерке. Једну новину представља разматрање могућности

³³ Ж. Карбоније, *Правна социологија*, Сремски Карловци – Подгорица 1992.

³⁴ Г. Вукадиновић, 162–163.

³⁵ В. Dupret, „What is plural in the law? A praxiological answer“, *Égypte/Monde arabe*, 1/2005, 159–172; М. Sharifi, „Justice in many rooms since galanter: de-romanticizing legal pluralism through the cultural defense“, <http://www.law.duke.edu/journals/lcp>, 2008.

³⁶ Д. М. Митровић, „Право у светлу теорије хаоса и правне теорије“, *Анали Правног факултета у Београду* 1–3/ 1997, 139–149.

конституционализације тзв. сецесионистичке клаузуле у либерално-демократским државама. Али то у овом раду није констатоване једног легитимног научног интересовања, већ његова критика, јер би прихватање те новине и њено евентуално уношење у уставе захтевало стварање потпуно нових појмова државе и државног уређења. А када би се таква реконструкција извела, умесно би се могло поставити питање да ли је тада то уопште држава.³⁷ Није нимало случајно што савремена уставна и политичка наука у свету такве „државе“ назива „недовршеним“. Дакле, конституционалистичке теорије садрже опасност од разбијања садашњих држава легитимизовањем сецесионистичке клаузуле, упркос томе што је цивилизовано разилажење увек боље од нецивилизованог заједничког живота или нецивилизованог раздвајања. Није случајно да чак ни у најразвијенијим либерално-демократским државама савезног типа не постоји право на нулификацију (одустајање поништавањем акта, и то улагањем вета државе-чланице), нити право на сецесију (отцепљење). Забрана тих права није случајна. Забрана нулификације (обично формулисана у облику тзв. заштитне клаузуле) представља меру против раздруживања у сложеним јединственим државама које по правилу настају спајањем. Она се састоји у забрани улагања вета држава-чланица на одлуке органа федерације. Забрана сецесије представља додатну заштиту државе од самовољног издвајања, тј. једностраног распарчавања било ког дела савезне државе од стране њених држава-чланица.

Следећу новину и замерку представља то што се у приказаним теоријама садржај правне државе све више „разблажује“ њеним везивањем за најшире постојање и поштовање људских слобода и права у мултикултуралистичком или комунитаристичком смислу, као код Чарлса Тејлора (*Charles Taylor*, р. 1931), Џозефа Раза (*Joseph Raz*, р. 1939), Мајка Сендела (*Mike Sandel*, р. 1953), Мајкла Волцера (*Michael Voltzer*, р. 1935) и других, или се правна држава све отвореније оспорава и сматра излишном, пошто она одавно више не може да одговори новим технолошким, информатичким, правним и друштвеним изазовима,³⁸ због чега се понекад посеже за увођењем ванредног стања, које би у једном кризном тренутку могло да прерасте у редовно стање великог броја држава или могуће Светске државе.³⁹

³⁷ Вид. више М. Јовановић, *Constitutionalizing Secession in Federalized States: A Procedural Approach*, Utrecht 2007; *Transition and Federalism – East European Record, Federalism and Decentralisation in Eastern Europe: Between Transition and Secession* (eds. М. Јовановић, S. Samardžić), Zurich – Vienna 2007.

³⁸ Вид. Д. М. Митровић, „Правна држава као правна мисао и као правно искуство“, *Анали Правног факултета у Београду* 1–2/1993, 173–183, као и *Правна држава – порекло и будућност једне идеје*, (ур. Д. Милер, Д. Баста), Београд 1991.

³⁹ J. Lynch, *Age in the Welfare State*, Cambridge 2006; M. Deflem, *Sociology of Law*, Cambridge 2008; G. Agamben, *State of Exception*, Chicago-London 2005 (*Stato di*

На ове теорије се згодно надовезују најновије социолошко-антрополошке теорије, које истраживањем древних друштава и права или правног плурализма у савременим правима настоје да открију заједнички именитељ који би послужио као научно решење или подлога за објашњење и оправдање наднационалног организовања које је у току,⁴⁰ какав је од 1992. године случај са Европском унијом или од 2005. године са новооснованом Северноамеричком унијом.

Реченом треба додати и четврту новину, тј. замерку чисто методолошког карактера, која се састоји у интелектуалној усредсређености на замишљени циљ према коме се обликују ове теорије, а не обратно – дакле, у замени полазних поставки. Карактеристичан пример представља Познерово учење лишено етике и етичности, феминистичко учење због непотребног претеривања (може ли уопште да постоји феминистичка теорија државе и права?, пошто је одређивање појмова државе и права, како је речено, изван и изнад полно одређених схватања и учења). Или претеривање појединих мултикултуралистичких учења о праву аскриптивних група на склапање уговора са државом, као на пример код Кристијана Томушата (*Christian Tomuschat*, р. 1936), које би као крајњу последицу укључивало и право на федерално устројство (територијално-политичку аутономију) по полној или сексуалној припадности чланова таквих група (што је увредљиво барем за националне мањине или верске конфесије као традиционалне баштинике тог права). Склапањем таквог хипотетичког колективног споразума додатно би се партикуларизовала државна и друштвена организација, што би лако могло да се претвори у средство за разарање садашњих или будућих држава. Ако спољашње и унутрашње границе држава треба поново да се исцртавају, широко примењено учење о колективним правима у либералној држави, подржано конституционалистичким учењем о сецесионастичкој клаузули у федералној држави макар само либерално-демократског типа, представља изванредно моћно средство да се оствари предвиђање бившег генералног секретара УН Бутрос Бутрос Галија (*Butros Butros-Ghali*, р. 1922), који је последње деценије прошлог века најавио да ће та организација до 2050. године бројати око 400 држава-чланица.

2.2. Правда

За приказане теорије је карактеристично релативизовање правде, све до извитоперавања идеје природног права. На пример, Мајкл

essezione, Torino 2003); Д. Аврамовић, *Увођење ванредног стања* (магистарски рад), Нови Сад 2009.

⁴⁰ Д. М. Митровић, *Аутономно право*, Београд 2007, 51–55.

Волцер (*Michael Voltzer*, р. 1935), прво настављач, а затим и критичар Ролсових⁴¹ и Дворкинових идеја (*John B. Rawls*, 1921–2002), као и Роналд Дворкин (*Ronald M. Dworkin*, р. 1931), полази од друштвеног плурализма као основног подручја социјалне правде и умесно оспорава Ролсове тврдње истицањем да појединци нису само изоловани примарни субјекти, пошто схватање правде зависи од историје и културе сваког друштва.⁴² Али, ни Волцерово схватање правде не може да се прихвати, зато што се у његовом учењу правда релативизује и расплињава до нераспознатљивости, чак дотле да се умесно може поставити питање: шта је у његовом учењу правда, а шта право? То, наравно, није случајно, јер се релативизовањем правде важећем праву прибавља лажни ореол праведности.

Најозбиљнији критичар Ролсовог природноправног учења је Амартја Сен (*Amartya Sen*, р. 1935). У свом делу *Развој као слобода*, он не само да критикује Ролсово схватање дистрибутивне друштвене правде, јер таква правда наводно има за циљ уравнотежено расподељивање ресурса и добара, већ и његово занемаривање етичке димензије човека који се не своди само на интересе и њихову сврху. На тај начин, истиче Сен, Ролс не води рачуна о околностима у којима појединац живи (једно је, на пример, имати бицикл у Кини, а друго у земљама високог стандарда, итд).⁴³

⁴¹ Да подсетимо, у свом чувеном делу *Теорија правде*, Џон Ролс „уговорност“ одређује као погодан метод за одређивање начела правде. Правда, истиче Ролс, може да се утврди само уговором. Тај уговор је релативан и хипотетичан јер проистиче из „првобитног положаја правичности“. Он је резултат једногласног прихватања од стране „незаинтересованих рационалних појединаца“, под условом да они „свесно бирају из положаја правичности“. И „чим се склопи првобитни уговор и уклони вео незнања, људи више нису у положају узајамне незаинтересованости. Разлог зашто им се допушта да следе своје себичне интересе, и ништа друго иза вела незнања, јесте то што тај вео намеће индивидуалне изборе на такав начин да се осигурава задовољење *основних захтева правичности*, ма какве биле одлуке оних који бирају под условом да су рационалне“. У тако створеном друштвеном стању, сматра Ролс, склапање неког новог уговора међу људима може да се постигне само њиховим „погађањем“ и „консензусом“, под условом да се уважавају „три одвојене норме“ којима се регулишу *институције праведног друштва*: норме „највеће могуће једнаке слободе“, норме „правичне једнакости прилика“ и норме „давања првенства најсиромашнијима (*начело разлике*)“. Ролс сматра да на тај начин „правда постаје прва врлина друштвених институција“ праведног друштва. Када су ова правила праведна, она установљавају основ за легитимна очекивања“. Али, када су „основе ових захтева несигурне, несигурне су и границе слобода људи“. Вид. Џ. Ролс, *Теорија правде*, (укључујући и предговор Ј. Киша, 11, 14), Београд – Подгорица 1998, 134, 221, 224–225, 227, 228 и даље.

⁴² М. Волцер, *Подручје правде*, Београд 2002, 16–19 и даље.

⁴³ А. Сен, *Развој као слобода*, Београд 2002, 521–524 и даље.

2.3. Држава

Када је реч о држави, посебно је изражена критика појма суверености и залагање за Светску државу.

До промене у погледу схватања суверености као апсолутног својства државне власти – да подсетимо – дошло је тек у XIX веку, захваљујући све већој афирмацији модерног учења о народној суверености и правној држави. Такође, крајем XIX века је постављено питање суверености у сложеној држави. На то питање је тако одговорено да се и данас сувереном сматра савезна држава, а не њене чланице. Ипак, од прве половине XX века, сувереност је отворено почела да се оспорава или релативизира као одлучујуће својство државе. Посебно је Леон Диги (*Leon Duguit*, 1859–1928) негирао сувереност, успостављајући уместо ње појам јавне функције и службе. После њега то су чинили други француски писци, на пример, Едгар Морин (*Edgar Morin*, р. 1921) и Жорж Гурвич (*Georges Gurvich*, 1894–1965). И данас неки писци сматрају да сувереност треба одбацити јер не одговара новој друштвеној реалности, пошто је кроз историју показала велику штетност као узрок многих ратова. Карактеристичан је пример Нила Мекормика (*Neil MacCormick*, 1941–2009) који, полазећи од савремених европских интеграција као огледног поља за своје истраживање, закључује да је Европа ушла у подручје „постсуверенитета“.⁴⁴ Међутим, одбацити појам суверенитета значи занемарити његову средишњу улогу у правној и политичкој науци. То је нагнало друге писце да испитају могућности за преобликовање појма суверености како би он одговорио новим изазовима (уместо његовог одбацивања или укидања у науци). На тој основи је настала *теорија*

⁴⁴ N. MacCormick, *Questioning Sovereignty: Law, State, and Nation in the European Commonwealth (Law, State, and Practical Reason)*, Oxford 2002 посебно инсистира на збиља уочљивим променама које су довеле до слабљења суверенитета чланица Европске уније и том приликом се позива на чињеницу да су државе-чланице пренеле оснивачким уговорима велики део својих суверених овлашћења на Европску унију (због чега не могу самостално да уређују низ питања која су раније потпадала под њихову искључиву надлежност), да су некадашње државне границе физички нестале (упркос прецизно одређеним подручјима садашњих држава-чланица), да је створено јединствено европско држављанство, да је у току је стварање јединственог европског система права, итд. Ипак, да сувереност не припада историји потврђује скорашњи пример Енглеске, која поводом доношења првог Устава Европске уније није желела ни да чује да се у њему нађе нешто што би задирало у њену националну сувереност. И пошто је Устав усвојен марта месеца 2005. године, грађани две државе-чланице Европске уније су референдумом одбили да га прихвате. То је нагнало друге државе-чланице да одложе расписивање референдума, што је јуна месеца 2007. године довело до усвајања Уставног уговора Европске уније уместо Устава Европске уније. В. детаљније у овом броју часописа, З. Радивојевић, „Нова институционална реформа Европске уније“, *Анали Правног факултета у Београду* 1/2009, 191–216.

установног плурализма, по којој државе нису једина места на којима може да се пронађе сувереност. Однос између држава треба да буде хетерархијски, а не хијерархијски, јер савремене околности траже напуштање јединственог и апсолутног суверенитета као нечег *zero sum game* у корист дијалога и прилагођавања између уставних власти различитих држава (*Neil Walker*). Из тога други писци, као Дејвид Хелд (*David Held*, р. 1951), закључују како државе неће ослабити због губитка свог спољашњег суверенитета. Напротив, тиме ће ојачати свој унутрашњи суверенитет(!),⁴⁵ пошто увек постоје послови који су искључиво унутрашњег карактера, тј. у искључивој надлежности државе (сагласно још једном компромисном учењу о *domaine réservé*), због чега никоме, па ни међународној заједници, није дозвољено уплитање у та чисто унутрашња државна питања.⁴⁶ Такво Хелдово учење о суверености, заједно са сличним учењима других писаца, представља својеврсну теоријску припрему за ситуацију у којој би се ставови о неминовности губљења националног суверенитета и нужности одрицања од националних интереса лако могли преметнути у тврдње о потреби реформисања некадашње националне суверености у нову „космополитску сувереност“, чији би титулар била Светска федерална држава с универзалним владаром, као неком врстом хеленистичке верзије „одуховљеног закона“.⁴⁷

Када је реч о светској држави, треба истаћи да је идеја светске државе само нешто мало млађа од идеје државе, јер је прво требало доћи до идеје државе, да би затим било могуће размишљати о светској држави као идеји која овоплоћује целокупно човечанство уређено под једном заједничком политичком влашћу. Та идеја се постојано распростире од античких космополитских почетака (почев од киничке и стоичке школе) до данас.

Већ према Марку Аурелију (*Marcus Aurelius*, 121–180) светска држава представља „холистичку визију универзума и човечанства у њему, у коме су универзум, Бог, природа, истина, закон, разум и човек тесно повезани у космички поредак“.⁴⁸ Осамнаест векова после овог најпознатијег римског цара-стоика, Берtrand Расел (*Bertrand*

⁴⁵ D. Held, „Changing Contours of Political Community“, *Global Democracy*, London 2006, 26.

⁴⁶ V. C. de Visscher, *Théories et réalités en droit international public*, Paris 1960, 281 и даље.

⁴⁷ G. Poggi, „Cosmopolitanism and Sovereignty“, *Political Restructuring in Europe: Ethical Perspectives*, London 1994, 89 и даље. Вид. и R. Glossop, *World Federation? A Critical Analysis of Federal World Government*, Jefferson 1993.

⁴⁸ А. Гајић, *Идеја светске државе – правни, политички и филозофско-правни аспект*, докторски рад, Нови Сад 2008, 60. Вид. М. А. Antoninus, *The Communings With Himself*, London 1961, VII, 9.

Russell, 1872–1970) се такође залаже за исту идеју, али успостављање Светске државе објашњава практичним разлозима, налазећи у њој „главни лек против ратова“ и „примарни светски интерес везан за опстанак људске врсте“. Светска држава или „Супердржава“ би по Раселу требало да буде довољно снажна „да по закону разреши све спорове између народа“, пошто је само она „остварива након што различити делови света постану толико блиско повезани да ниједан део не може да буде индиферентан према томе шта се дешава у било ком другом делу света“.⁴⁹ И док су античка и средњовековна схватања Светску државу одређивала као универзалну монархију по узору на Римску империју, дотле приказане мултидисциплинарне теорије Светску државу одређују као модерну републиканску и демократску светску државу са федералним државним уређењем, тј. као *светску федерацију држава*. Али, присећајући се вишехиљадугодишње државноправне традиције, а посебно обрасца римске империје, може се запитати: ако једном настане мали светски Левијатан, неће ли он да порасте и развије се до размера које превазилазе суморна призивања Џорџа Орвела (*George Orwell*, 1903–1952) у његовом роману *1984*.

Идеја Светске државе, као што може да се примети, представља омиљену тему приказаних мултидисциплинарних теорија, само развијену до крајњих граница, што захтева разматрања њених сталних елемената: простора, становништва и власти. И пошто је и даље реч о држави, само овог пута светској, то би она требало да има све елементе државности, што значи да треба само уочити и размотрити њихове особености у односу на садашње типичне државе.⁵⁰ Та-

⁴⁹ B. Russell, *The Prospect for Industrial Civilisation*, London 1923, 16.

⁵⁰ Пре свега, Светска држава би за своје подручје имала целокупан тродимензионалан светски простор. Она би због тога променила свој облик из извртнуте купе са неправилном осномом у правилну сферу са центром у геометријском средишту Земље. Као таква, Светска држава не би имала своје спољашње државне границе. Уместо њих, постојале би само унутрашње административне границе између чланица светске федерације. А то значи да би се просторни домаћај такве светске власти распростирао до фактичких граница њене моћи. Светска држава би обухватала целокупно човечанство, тј. све становнике планете, који би били подвргнути њеној власти и тиме обавезни да поштују светски правни поредак. Сви њени грађани би имали светско држављанство, а у случају њеног федералног устројства, и „квизидржављанство“ федералних чланица (двојно држављанство). Тиме би, на пример, престала потреба за садашњим разликовањем држављана од странаца и апатрида, али не и потреба за одређивањем услова за стицање и престанак држављанства (укључујући ту могућу појаву тзв. „глобалних апатрида“). Најинтересантније је да би успостављањем Светске државе изнова била афирмисана идеје државне власти и државне суверености која би се вршила над свим становницима и на целокупном државном простору. Тиме би, на пример, установе азила, екстрадиције, итд, постале излишне, ако не и немогуће. Штавише, Светска држава би располагала свим атрибутима суверености у њиховом најчистијем облику. Она би била потпуно независна,

кође, користећи хиљадугодишњу државноправну традицију, федерализована Светска држава била би спремна да буде одвојена од цивилног друштва које би „својим извандржавним положајем, постојањем слободног јавног мњења и других ванинституционалних облика повезивања, представљало не само аутономну област друштвеног живота ван домаћаја државне власти, већ и суштинску брану од свеобухватности овакве суверене државе и тоталитарних тенденција које би могле у њој да се временом појаве“,⁵¹ чиме би савремена аутономна схватања добила нови замах. Такву оптимистичку слику, како је поменуто, развија у књизи *Знање и политика (Knowledge and Politics)* Роберто Магабеира Унгер када одређује „идеал заједнице са *органиским групама* које ће превазићи систем доминације. Управљање активностима ових група и спречавање наметања једне другима вршиће *држава* која би требало да буде на светском нивоу“, што према њему значи да је задатак савремене доктрине о држави „да испита смисао којим би се могао разрешити сукоб идеје о малој групи и идеје о универзалној републици“.⁵²

Иако се одавно ради на стварању Светске државе,⁵³ и даље је реч о једној друштвеној утопији, али овог пута са могућношћу да се она зблиља оствари захваљујући глобализацији, том средству изниклом „ниоткуда“ и готово „свеприсутном за мање од једне деценије“.⁵⁴

јер не би постојала ниједна конкурентска власт друге државе. Такође, она би била надмоћна, јер би располагала истом таквом државном влашћу подржаном светским федералним оружаним снагама, што значи да би у земаљским размерама била апсолутно фактички и правно неограничена као нека врста Хобсовог „смртног бога“ или, као код Хегела, као барем „нешто земаљски божанствено“. Она би без икаквих правних ограничења могла да доноси универзално обавезне прописе, док правно никоме не би одговарала, постајући тако „правни бог“ у најчистијем смислу (*dominus et deus*). А то значи да би и право које ствара постало налик на нешто „мање савршено божанско право“ (*lex divine*). Такву државу, такође, више нико не би могао међународно да призна, нити би то више било потребно, што значи да би приликом њеног настанка по моделу друштвеног уговора све државе добровољно (или малобројне непослушне присилно) на њу пренеле своје спољашње државне ингеренције. Њена власт била би ограничена само физичким и друштвеним разлозима, с тим што се физичка ограничења не би односила на државне границе којих више не би било. Иако јединствена, сувереност Светске државе не би била монолитна, већ, као у модерним федерацијама, расподељена између ње и федералних чланица, које би задржале у извесној мери подарену унутрашњу сувереност.

⁵¹ А. Гајић, 17.

⁵² R. M. Unger, *Znanje i politika*, Zagreb 1989, 324 и даље.

⁵³ На пример, на педесетогодишњицу основања Уједињених нација 1995. године усвојен је предлог посебне Комисије УН за глобално управљање са називом „Наше глобално управљање“, који представља непосредан повод за ревизију Повеље УН у том правцу, нав. према А. Гајић, 122.

⁵⁴ Да подсетимо, изрази „глобализам“, „глобализација“ или „мондијализам“, уз друге изведене или сличне изразе, сковани су и коришћени током последње две

То јасно показује да многи стручњаци и лаици у јачању глобалистичких тежњи препознају озбиљну или највећу претњу демократији у савременим либералним друштвима.⁵⁵ Многи други, пак, у глобализацији виде пут ка успостављању Светске државе за коју се треба залагати свим расположивим средствима. Између тих крајности се налази једноставна истина: данашњи развој најразвијенијих друштава није омогућила ни црква, ни политика, а ни власт савремених држава или корпорација, већ технологија у најширем смислу те речи: од точка и оловке до рачунара и виртуелног инжињеринга сваког иоле замисливог система. Али, њене могућности су данас обуздане и само делимично искоришћене. Због тога више није разложно питати да ли до Светске државе, која се технолошки намеће (ма када једном настала), већ до какве светске државе: да ли до државе у којој ће владати *потребе* (јер технологија то већ сада омогућава) или до државе у којој ће владати *профит*, како је сада (јер то садашње монополистичко искоришћавање и расподела добара омогућавају).

деценије XX века у академским расправама како би се означило све снажније дејство сједињујућих чинилаца у савременом свету. Убрзо затим, они су постали саставни део речника бројних доктрина и идеолошких ставова. Такође, различити ставови око глобализације као друштвеног процеса довели су до даљих подела на тзв. „скептике“ (који поричу постојање глобализације као друштвеног процеса), „глобалисте“ (који у глобализацији виде пожељну промену која доводи до ширења идеологије неолиберализма и тржишне економије), „суперглобалисте“ (који глобализацију сматрају објективно планетарним процесом), „антиглобалисте“ (који се усредсређују само на непожељне последице процеса глобализације) и „трансформационисте“ (који глобализацију проучавају свеобухватно и избалансирано). Вид. D. Ronald, *National Diversity and Global Capitalism*, Ithaca 1996; A. Giddens, *The Third Way. The Re-nerval of Social Democracy*, London 1998; Н. Чомски, *Профит изнад људи: неолиберализам и глобални поредак*, Нови Сад, 1999; С. Boggs, *The End of Politics*, New York 1999. О могућем утицају глобализације на право, в. нарочито занимљив текст D. A. Westbrook, „Theorizing the Diffusion of Law in an Age of Globalization: Conceptual Difficulties, Unstable Imagination, and the Effort to Think Gracefully Nonetheless“, *Annals of the Faculty of Law in Belgrade – Belgrade Law Review* 3/2008, 159–179.

⁵⁵ Поред садашњег примера Европске уније, постојање истих глобалистичких намера потврђује 2005. године потписани (али америчком народу необјављени и у америчком Конгресу нератифицивани) споразум (који није трговачке природе, како би могло да се помисли) о оснивању Северноамеричке уније (*Security and Prosperity Partnership of North America /NAU/*) са будућом јединственом новчаном јединицом „амеро“. Овим споразумом су се његове чланице-потписнице (САД, Канада, Мексико) обавезале на одрицање од свог државног суверенитета. Тиме ће, на пример, садашњи Устав САД из 1787. године у догледној будућности постати излишан, као и устави Канаде и Мексика. Такође, у плану је стварање сличних наднационалних творевина (Афричке уније и Азијске уније). Све оне би у једном тренутку, заједнички, требало да се сједине под једном светском владом (*One World Government*), тј. Светском државом, о којој на апокалиптички начин говори св. Јован Богослов у завршном спису Светог писма под насловом „Откровење“. Вид. Д. Симић, *Поредак света*, Београд 1999.

Изгледа да ће у блиској будућности и државна права све више деловати у оквирима наднационалних државних поредака, јер „правни плурализам међународног типа нагриза етатистичко право једнако као и суверену власт“,⁵⁶ све до једног могућег тренутка у коме би се наднационални пореци стопили у универзалан поредак ма како замишљене Светске државе.

3. ОПШТИ ЗАКЉУЧАК

Различите новине које садрже приказане теорије са селективно изнетим замеркама, нису једине новине, као ни замерке, али је свим теоријама заједнички исти методолошки недостатак који се састоји у произвољно изабраном броју елемената (као, на пример, у учењу Мајкла Волцера), или поставки (на пример, у учењима чикашке школе права, мултикултуралиста или феминистичке јуриспруденције). Сваком таквом избору може се додати барем исти толики број других једнако важних поставки, елемената или добара, што је замерка и неким савременим природноправним учењима, на пример, Лона Фулера (*Lon L. Fuller*, 1902–1978) или Цона Финиса (*John M. Finnis*, р. 1940), о којима овде неће бити речи. Као да је заборављено да исправно научно полазиште мора да креће од оног што је већ научно доказано или барем објективизирано, а не од оног што је резултат властитог увиђања сталног или неизбежног у људској природи и друштву, јер је увиђање крајње променљиво, па дакле, релативно, а тиме и научно неважно. И тек када се одбаци неважно, могу се изводити аргументи и доносити судови, а они показују да наведена учења тешко могу издржати тестирање својих научних исказа у методолошком и епистемолошком смислу, како исправно запажа Карл Попер (*Karl Popper*, 1902–1994) када тврди да иза универзалних речи и њиховог значења стоји много важнији проблем: „проблем универзалних закона и њихове истинитости; тј. проблем регуларности“. А то одређује и сасвим другачије „интелектуално важне циљеве“ као што су формулисање проблема, покушај постављања теорија које би решиле постављене проблеме и само критичко разматрање међусобно супротстављених теорија. Ти циљеви истраживачу омогућавају да научним ставом сматра само онај критички став „који не трага за верификацијама, већ за кључним тестовима, тестовима који би могли да оповргну теорију која се тестира, а да никад не могу дефинитивно да је потврде“.⁵⁷

⁵⁶ N. Visković, *Teorija države i prava*, Zagreb 2001 (2006), 129.

⁵⁷ К. Попер, *Трагање без краја*, Београд 1991, 26, 29–30 и 48. В. детаљније и Д. М. Митровић, „Може ли право да се сазна: Шта је право?“, *Анали Правног факултета у Београду*, 1–2/2002, 85–108.

Из наведене основне методолошко-епистемолошке замерке произилазе друге значајне замерке, какве су: *релативност* у погледу вредносног смисла или оправдања (на пример, правде или улоге законодавца и врховног суда приликом легитимизовања сецесионистичке клаузуле), очигледна *неприхватљивост* крајњих научних тврдњи због њихове неистинитости (у Поперовом смислу најстрожег тестирања научних ставова: на пример, стварања облика територијалне аутономије на основу расних, полних /родних/ или сексуалних обележја или одређивање државе и њене организације супротно њиховој природи и намени), *неетичност* и *претераност* (као код чикашке економске школе или различитих феминистичких теорија и учења) која доводи до једностраности када се научни ставови изведу доследно и до краја. Али, политичка корисност од тврдњи на основу којих се у овим теоријама предлажу, проглашавају готовим или оправдавају друштвено сумњиви пројекти о којима чланови друштва честито нису ни обавештени, више је него очигледна. Није тешко запазити да најновија социолошко-антрополошка учења дивно допуњују и подржавају друге приказане теорије које се помало самозвано и утопистички баве решавањем савремених правних и друштвених проблема. Ипак, најинтересантнији је *недоследан* став мултидисциплинарних теорија према етичким проблемима који се или искључују тамо где је позитивистички усмерена научна апаратура развијена и поуздана у својим границама, или пренаглашавају, у изнудици и недостатку такве научне апаратуре, или релативизују, када се резултати не подударају са унапред постављеним циљевима. Тиме се откривају два Јанусова лица приказаних мултидисциплинарних теорија, које су добиле снажан замах на самом крају „расплинутог“ XX и истом таквом почетку XXI века. Једну страну тог лица представља штета коју науци и друштву причињавају добро плаћена „академска пискарала“ и „најмљени публицисти“, како је такве посленике назвао Чарлс Рајт Милс (*Charles Right Mills*, 1916–1962).⁵⁸ Другу страну, пак, представља охрабрење што сви представници ових теорија нису изабрали такво „ухлебљење“, већ су истински ангажовани у једном великом правном и друштвеном експерименту који је у току.

Савремене мултидисциплинарне теорије су интересантне и изазовне. Оне су и корисне, барем зато што нагоне данашње правнике да се пробуде и изађу из колотечине коју ствара задовољство већ постигнутим. Али, на неке озбиљније научне резултате ових теорија мораће још да се сачека, изузев ако се не деси да они (заједно са приказаним теоријама) у међувремену буду заборављени као свака демодирана ствар.

⁵⁸ Ch. R. Mills, *The Power Elite*, New York 1960, 284–285.

Dragan M. Mitrović, PhD

Full Professor

University of Belgrade Faculty of Law

SCHOLARLY GROUNDS OF SOME CONTEMPORARY MULTIDISCIPLINARY LEGAL THEORIES

Summary

The author argues that nearly all contemporary multidisciplinary legal theories suffer from the same methodological and epistemological flaws, involving a number of arbitrarily chosen basic elements, premises or benefits. These flaws give rise to further problems, such as relativization of values and untruthfulness in Popper's terms of truthfulness as regularity, amorality, and tendency to overstate the claims.

On the one hand, there may be some political benefit from the attempts to propose, announce as the final, or justify some socially doubtful projects. On the other hand, multidisciplinary legal theories either ignore or overstate the existing ethical problems, depending on status, clarity and reliability of their methodology and terminology. In addition, these theories tend to relativize different ethical issues, if these issues do not match with their previously set goals. The author concludes that the multidisciplinary legal theories are two-faced like Janus. Nevertheless, they have gained a strong impetus at the turn of the 20th century. One of the two faces reveal the damage inflicted on science and society by the well-paid „academic scribblers“ and „hired publicists“ – as Charles Right Mills used to refer to them. The other face shows that not all the proponents of these theories have chosen to earn their living this way, but are truthfully dedicated to participating in the legal and social experiment which is currently underway.

Contemporary multidisciplinary theories are interesting and challenging. They are also useful, at least in making today's jurists wake up and stop going about their daily business in a routine-like manner created by the heretofore achieved results. However, we have yet to wait for some more serious scientific results from them. Otherwise, they might be simply outmoded and forgotten.

Key words: *Multidisciplinary. – Multiculturalism. – Constitutionality. – Communitarianism. – Feminism.*